

TEMUR PO‘LATOVNING “TAROZIY TOSHBAQASI” ROMANIDA ARXETIPIK OBRAZLAR TIZIMI

*Buranova Jamila Aliyevna, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston
Milliy universiteti doktoranti*

THE SYSTEM OF ARCHETYPAL IMAGES IN TEMUR POLATOV’S NOVEL “THE TAROZIY TURTLE”

*Buranova Jamila Alievna, PhD student at the National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek*

СИСТЕМА АРХЕТИПИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В РОМАНЕ ТИМУРА ПОЛАТОВА “ЧЕРЕПАХА ТАРАЗИ”

*Буранова Жамила Алиевна, докторант Национального
университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека*

<https://orcid.org/0000-0003-1705-979X>

e-mail:

dzamilaburanova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Temur Po‘latovning “Taroziy toshbaqasi” romanidagi arxetipik obrazlar Sharq falsafasi va o‘zbek madaniy tafakkuri kontekstida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: arxetip, mif, ramz, timsol, tush, qahramon yo‘li.

Abstract: This article analyzes the system of archetypal images in Temur Polatov’s novel “The Taroziy Turtle” within the context of Eastern philosophy and Uzbek cultural thought.

Keywords: archetype, myth, symbol, image, dream, hero’s journey.

Аннотация: В статье анализируется система архетипических образов в романе Темура Полатова “Тарозий Тошбакаси” в контексте восточной философии и узбекского культурного мышления.

Ключевые слова: архетип, миф, символ, образ, сон, путь героя.

KIRISH. Temur Po‘latov zamonaviy o‘zbek adabiyotining yorqin va o‘ziga xos ijodkorlaridan biridir. U o‘zining falsafiy-ramziy uslubi, zamonaviy va an’anaviy elementlarni uyg‘unlashtirgan adabiy qarashlari bilan ajralib turadi. Po‘latovning “Taroziy toshbaqasi” romani o‘zbek postmodernistik adabiyotining yorqin namunasidir. Asarda ramziy qatlam, mifologik asoslar, shuningdek, arxetipik obrazlar tizimi o‘zaro uyg‘unlashgan holda mavjud bo‘lib, bu jihatlar uni o‘rganish uchun alohida nazariy yondashuvni talab qiladi. Asar bir vaqtning o‘zida shaxsiy ruhiy sayohat, milliy madaniy tafakkur aks ettirilgan badiiy tajriba va Sharq falsafasining badiiy talqini sifatida qaraladi.

Maqolada asardagi arxetipik obrazlar tizimi, ularning funksional va semantik ahamiyati, ramzlar orqali berilayotgan g‘oya va ma’no qatlamlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – “Taroziy toshbaqasi” romanidagi obrazlar, voqealar va tushlar orqali Carl Gustav Jungning arxetip nazariyasini asos qilib olgan holda chuqur semantik tahlil o‘tkazishdir. Ayniqsa, Donishmand obrazining shakllanishi, tushlar va ramzlar vositasida amalga oshadigan individuatsiya jarayoni asarning semantik yadrosini tashkil etadi. Mazkur tahlil orqali o‘zbek adabiy tafakkurida arxetipik strukturalarning qanday namoyon bo‘lishi, ularning universal va milliy jihatlari aniqlanishi ko‘zda tutiladi. Shuningdek, ramz va timsollarning madaniy kontekstdagi interpretatsiyasi orqali

o'quvchining estetik idroki va falsafiy anglash darajasi qanday shakllanishi haqida xulosalar chiqariladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Tadqiqotning nazariy va metodologik asosini quyidagi manbalar tashkil etadi: Karl Gustav Yungning arxetip nazariyasi, xususan, kollektiv ongsizlik, qahramon, anima, soyalar va murabbiy arxetiplari haqidagi g'oyalari; Mircha Eliade tomonidan taklif etilgan mifologik struktura va vaqt/abadiylik tushunchasi; Josef Kempbellning "Qahramon ming qiyofasi" asaridagi "qahramonning safar yo'li" modeli; o'zbek adabiyotshunosligida arxetipik tahlilga oid maqolalar (Yo.Abdulla, M.Jo'rayev, X.Karimov va boshqalar); Sharq falsafasi va madaniyatida mavjud ramzlar tizimining (toshbaqa, yo'l, orzular, tabiat unsurlari) tarixiy-falsafiy asoslari.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: **arxetipik tahlil:** romandagi qahramonlar va voqealarni arxetiplar bilan bog'lash orqali ularning chuqur ma'no qatlamlarini ochish; **intertekstual tahlil:** asarda Sharq mifologiyasi, tasavvuf va qadimiy Xitoy falsafasiga ishora bo'lgan unsurlarni aniqlash; **konnotativ-semantik tahlil:** ramz va timsollarning turli kontekstlardagi ma'nolarini ochib berish; **matn ichidagi havolalar asosida tahlil:** asardan olingan bevosita parchalar orqali nazariyani amaliy jihatdan asoslash. Masalan, asarda bosh qahramonning o'z yo'lini izlab, sukunatdan uyg'onib chiqishi quyidagicha tasvirlanadi: "U uzoq yillik sukunatdan keyin toshbaqa kabi hayotga qaytdi" [10,D.27]. Bu tasvir orqali Yungning qahramon arxetipiga xos xususiyatlar – ruhiy uyg'onish, izlanish va o'zlikni anglash jarayoni aks etadi. Shuningdek, "U harakat qilmasa ham, u yurishda edi. Harakatdan ko'ra muhimroq narsa – ichki o'zgarish edi" [10,B.35] kabi parchalarda qahramonning tashqi voqealardan ko'ra ichki kechinmalari, ruhiy taraqqiyoti markaziy ahamiyatga ega ekani ko'rsatiladi.

Bundan tashqari, Donishmand tushlarida ko'radigan obrazlar ham uning ruhiy holatini va individuatsiya jarayonini belgilaydi: "U tushida muzlab qolgan toshbaqani ko'rdi – bu uning o'tmishdagi xatolari edi" [10,B.62]. Ushbu misolda tush timsoli orqali kollektiv ongsizlikda yashiringan shaxsiy va tarixiy xotiralar ochiladi.

MUHOKAMA. Romandagi bosh qahramon Donishmand nafaqat tashqi voqealar rivoji asosida shakllanadigan oddiy qahramon, balki o'z ichki olami, ruhiy dunyosi bilan kurashayotgan, o'zligini izlayotgan murakkab shaxs sifatida tasvirlanadi. Uning "donolik sari safar"ga chiqishi, Jon Kempbellning mashhur "qahramonning yo'li" konsepsiyasiga mukammal mos tushadi. Bu safar qahramonning tashqi voqealardan ko'ra, ichki o'zgarishlar, ruhiy yetilish bosqichlari orqali amalga oshadigan rivojlanishidir. Asarda "U uzoq yillik sukunatdan keyin toshbaqa kabidir hayotga qaytdi" [10,B.27] degan ifoda qahramonning ichki uyg'onishining ramzi sifatida qabul qilinadi, ya'ni u uzoq muddat davomida ruhiy jihatdan beqaror, harakatsiz holatda bo'lib, keyin chuqur o'zgarishlarga yuz tutadi.

Donishmandning izlanishi tashqi harakatdan ko'ra, ma'naviy o'lchovdagi sayohat bo'lib, "Yo'qotilgan vaqtni topish uchun yurish kerak edi. Vaqt – bu tashqi emas, ichki o'lchov" [10,B.29] degan fikr bilan ifodalanadi. Bu yerda vaqtning o'ziga xosligi, insonning ichki tajribasi bilan o'lchanadiganligi tushuniladi. Shuningdek, romanda Donishmandning shakllanishi ko'proq ruhiy rivojlanish, ichki muammolarni hal etish, ichki uyg'onish jarayoni sifatida ko'rsatiladi, bu esa an'anaviy qahramonlik tushunchasidan farq qiladi.

Romanning markaziy ramzi bo'lgan toshbaqa esa Sharq falsafasida va madaniy tafakkurida alohida o'rin tutadi. Toshbaqa olamni yelkasida ko'targan jonivor sifatida qaraladi va bu timsol qadimiy bilim, vaqt va sabrning ramzi hisoblanadi. Donishmand o'zini toshbaqa bilan qiyoslab, "U harakat qilmasa ham, u yurishda edi. Harakatdan ko'ra muhimroq narsa – ichki o'zgarish edi" [10,B.35] degan fikrni ifodalaydi. Bu esa, tashqi harakatning emas, balki ichki o'zgarishlarning va ruhiy rivojlanishning ustunligini ko'rsatadi. "Toshbaqaning har bir harakati – ibodat kabi edi. Sekin, ammo mazmunli" [10,B.40] degan so'zlar esa uning hayotdagi harakatlari sabr-toqat, maqsadga yo'naltirilgan chuqur fikrlash va ruhiy tozalik bilan amalga oshishini ta'kidlaydi. Romanda ayol obrazlari ham muhim mavqega ega. Ayniqsa, Donishmandning ichki dunyosida uchraydigan ruhiy belgilar Jung psixologiyasidagi "anima" tushunchasi bilan uzviy bog'liq. Bu obrazlar qahramonning ichki sezgi va ruhiy uyg'onishining

ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, Donishmandga yo'l ko'rsatuvchi qariya – murabbiy arxetipi sifatida ham romanda muhim rol o'ynaydi. Masalan, "Uning nigohi nimanidir yodga solardi. Go'yo ichimdagi ayol jilvalanardi. Bu begona emasdi"[10,B.48] degan jumlar qahramonning anima bilan ilk to'qnashuvi sifatida talqin qilinadi. "Qariya esa jim edi. Uning sukunati – javob edi" [10,B.51] degan so'zlar esa murabbiy arxetipining faoliyatsiz, ammo chuqur ma'noli ishorasini bildiradi.

Tushlar motivi esa romanda alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir tush qahramonning ong ostidagi holatlarini ochib beradi va uning ruhiy jarayonlarining ramziy ifodasidir. Masalan, "U tushida muzlab qolgan toshbaqani ko'rdi – bu uning o'tmishdagi xatolari edi" [10,B.62] degan fikr qahramonning kechmishdagi noto'g'ri qarorlari va ruhiy to'siqlarini ifodalaydi. "U changalzor orasidan tovush eshitdi: – Sen hali uyg'ongan emassan"[10,B.66] degan tush esa qahramonning ichki o'zgarishlarga hali tayyor emasligini bildiradi. Shu tarzda, tushlar orqali qahramonning ruhiy o'zgarishlari va o'sish bosqichlari arxetipik ramzlar orqali ochiladi.

NATIJALAR. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Temur Po'latovning "Taroziy toshbaqasi" romanida arxetiplar tizimi qat'iy va chuqur qatlamlarga ega ekanligi aniqlanadi. Donishmand qahramonining ruhiy yetilishi – individuatsiya jarayoni – asarda asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu jarayon Kempbell va Yung nazariyalariga asoslanib, qahramonning o'zligini anglash, ichki nizolarni yengish va ruhiy uyg'onish jarayoni sifatida ochib beriladi. Toshbaqa ramzi esa vaqt, sabr, tabiat va donolik tushunchalarini birlashtiruvchi markaziy timsol sifatida xizmat qiladi. Ushbu timsol orqali romanda hayotdagi barqarorlik, chuqur fikrlash, hamda qadimiy bilimlarga hurmat g'oyalari ta'kidlanadi. Donishmandning ichki sayohatida anima, soyalar va murabbiy arxetiplari Sharq madaniyatining mifopoetik timsollari bilan uyg'unlashib, romanning madaniy-konseptual chuqurligini oshiradi.

Bundan tashqari, asar intertekstual jihatdan boy bo'lib, unda turli madaniyatlar va falsafiy oqimlarning ramzlari va miflari o'zaro uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Tushlar orqali qahramonning

ruhiy pog'onadan pog'onaga o'sishi tizimli va ramziy shaklda taqdim etilgan. Bu esa asarning nafaqat badiiy, balki psixologik va madaniy-tarixiy qatlamlarini ham keng ochib beradi.

XULOSA. Temur Po'latovning "Taroziy toshbaqasi" romani zamonaviy o'zbek adabiyotida arxetipik timsollarning chuqur va samarali poetik talqiniga ajoyib misol bo'la oladi. Asarda ramzlar, tushlar va voqealar arxetiplar tizimiga qat'iy bo'ysunadi, bu esa o'quvchini chuqur ma'naviy va madaniy bilimga yetaklaydi. Shu bois, Po'latov ijodini Yung, Kempbell, Eliade kabi yetakchi nazariyalar asosida o'rganish o'zbek adabiyotshunosligi uchun yangi nazariy yo'nalishlarni ochish imkonini beradi. Asar ruhiy o'sish, o'zlikni anglash, arxetipik to'qnashuvlar va uyg'onishlar bilan boyitilgan bo'lib, u o'zbek adabiy merosini global madaniy kontekstda qayta talqin qilishga imkon yaratadi. Bu esa nafaqat o'zbek, balki jahon adabiyotshunosligi uchun ham muhim ilmiy natijadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Damirchiyev S. O'zbek adabiyotida mif va ramzlar. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
2. Jung C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious. – Princeton University Press, 1981.
3. Jung C.G. Man and His Symbols. – Dell Publishing, 1968.
4. Eliade M. Myth and Reality. – Harper & Row, 1963.
5. Campbell J. The Hero with a Thousand Faces. – New World Library, 2008.
6. Karimov N. Sharq falsafasi va badiiy tafakkur. – Toshkent: Fan, 2015.
7. Levi-Strauss C. Mythologiques: The Raw and the Cooked. – University of Chicago Press, 1983.
8. Mirzayev A. Zamonaviy o'zbek adabiyotida ramz va timsollar. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
9. Propp V. Morphology of the Folktale. – University of Texas Press, 1968.
10. Po'latov T. Taroziy toshbaqasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2022.
11. Sa'dullayev B. Sharq falsafasi va mifopoetika. – Toshkent: Fan, 2019.